

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

УДК 398.91 (476)

МАЛОЧНАЯ ЯДА – ДА ПАРОГА ХАДА... БЕЛАРУСКІЯ ПРЫКАЗКІ ПРА ЕЖУ

Асіпчук А. М.

УА «Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт»

г. Гродна, Рэспубліка Беларусь

Беларуская парэміялогія з’яўляецца крыніцай шматвекавой народнай мудрасці, у якой захоўваюцца культурныя традыцыі нашых продкаў, іх светаўспрыманне, асаблівасці паводзін і многае іншае. На думку мовазнаўца А. С. Аксамітава, “пераважная большасць беларускіх прыказак і прымавак адлюстроўвае погляды народа на жыццёвыя, побытавыя, агульнамаральныя факты, цесна звязаныя сваім зместам з яго штодзённымі клопатамі” [1]. Адным з такіх клопатаў ва ўсе часы быў і застаецца клопат пра харчаванне, пра хлеб надзённы.

Аб’ектам даследавання сталі парэміялагічныя адзінкі, прысвечаныя ежы. Усяго прааналізавана каля 230 прыказак са зборніка “Прыказкі і прымаўкі” пад рэдакцыяй А. С. Фядосіка [2] і “Слоўніка беларускіх прыказак” І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч [3]. Сабраны фактычны матэрыял умоўна можна падзяліць на некалькі тэматычных груп. Разгледзім іх больш падрабязна.

Пра харчаванне як фізіялагічную патрэбу, абавязковую ўмову існавання чалавека сведчаць такія прыказкі: *Хто косе, хто не косе, а есці ўсякі просе; Рада не рада, а есці нада; Кому салжэш, а кішчы ніколі; Усё забудзеш, калі хлеба не здабудзеш.* Пакуты праз голад перадаюць наступныя парэміі: *Голад астрэй мечы; Няма горшай балесці, як хочацца есці; Чалавек галодны да нічога не годны; Галоднаму пасцель мулка; Галодныя зубы асцюкоў не чуюць; Галодны з’еў бы каня з капітамі; Галодны і знілой бульбіне рад і інш.* Шмат прыказак адлюстроўвае пастаяннае недаяданне, недахоп ежы, страх перад голадам: *Сонца на елі, а мы яшчэ не елі; Усё з’еў і зубоў не пагрэў; Хрэн ды рэдзька, ды й то было рэдка; Ні мукі пылінкі, ні солі драбінкі, ні гарэлкі расінкі; У агародзе мак, а ў гарышку так; Хоць вазьмі ды зубы на паліцу палажы; Лепш штось, як ніц; Прыйшлі важныя весці: няма чаго есці і іншыя.* Нясцерпны голад даводзіць да адчаю: *Галодны як шалёны: то кладзе наклёны, то праклёны; Няма страшней, як сыты сабака ды галодны чалавек; Галодны й кія не байца.* У пошуках ежы чалавек гатовы аддаць апошняе, а то і

стаць злодзеём (хаця такія амаральныя ўчынкі ніколі не віталіся і крайне рэдка апраўдваліся беларусамі!): *Як не пад'ясі, дык залатую карэту прадасі; Не даясі – і калёсы прадасі; Голад крадзе і мусіць; Голад і лгар, і злодзей; Голад не дзядзіна, з'ясі і крадзена* (тут дзядзіна ‘жонка дзядзькі’); *Калі кішкі не напруш, то і чужыя вароты адапруш*. З іншага боку, як падмячалі нашы продкі, менавіта голад вучыць, вымушае быць актыўнам, вынаходлівым: *Няма лепшае навукі, як голад; Голад у свет гоніць; Голад гоніць на холад; Возьме голад – паявіцца голас; Голад – найлепшы кухар*. Нягледзячы на тое, што нястача, беднасць, безграшоўе доўгі час былі спадарожнікамі беларускага селяніна, поўная адсутнасць хоць якой яды ў хаце сведчыла пра дрэннага гаспадара, яго гультайства, асуджалася і высмейвалася: *Благая чэсць, калі нечага есць; Жар гарыць, вада кіпіць, толькі няма чаго варыць; І танцуе, і грае, толькі есці не мае; Жыць весела, ды есці нечага; На спіне шоўк, а ў жываце шчоўк; На назе чаравік рыпіць, а ў гаршку трасца кіпіць; У месцы жыць весяло, толькі есці нечага* (ва ўяўленні вяскоўцаў гараджане – гэта лайдакі, якія любяць гульбішчы, знешнюю шыкоўнасць, але не здатныя да цяжкай фізічнай працы на зямлі).

Асноўныя прадукты харчавання, пра якія распавядаюць беларускія парэміі, добра нам вядомыя. Самай надзейнай абаронай ад голаду ва ўсе часы заставаўся хлеб: *Не на тое пот пралівалі, каб з хлебам галадалі; Без хлеба няма абедна; Хлеб над усім пануе; Хлеб будзе, дык і ўсё будзе; Адзін хлеб не прыедліў; Калі хлеб у возе, то няма бяды ў дарозе; Хлеб не нявестка: які спячэцца, такі з'есца*. Шмат ці мала сабралі збожжа, але дажыць з ім трэба было да новага ўраджаю: *Адзін сноп ці сто коп – хлеба на год*. Хлеб, як вядома, вяскоўцы пяклі самі. Куплены хлеб быў дарагім, не кожнаму па кішэні, таму і казалі: *Куплены хлеб да пагляду, а не да паяду*. Пра асаблівае шанаванне хлеба як святыні захавалася прыказка-перасцярога: *Здзек з хлеба – грэх*.

Даўнія памочнікі хлеба – бліны і каша – рабілі няхітры рацыён беларусаў больш разнастайным, а часам ужываліся замест хлеба. Напрыклад: *Блінная яда – да вечара хада; Блін не клін, бруха не распора; На мазаны блін і кот па-другому глядзіць; Каша – пацеха наша; Любая кашка з маслам смачна; Каша – разганіха наша; Дзе каша ды аладка, там і грамадка; Не па-нашаму – ядуць хлеб з кашаю*. Трэба адзначыць, што хлеб, каша, бліны выкарыстоўваліся і як абрадавыя стравы падчас вяселляў, хрэсьбінаў, на памінальнай вячэры, без іх не абыходзіліся рэлігійныя і народныя святы.

Пра бульбу, “другі хлеб” у харчаванні беларусаў, зафіксавана ўсяго некалькі прыказак, але і яны перадаюць задавальненне ад спажывання

гэтага караняплода: *Хто бульбы не з'еў, то галодны чалавек; Калі картофля ёсць, то мужыку не пост; Да бульбінкі хопіць і скарынкi.*

Яшчэ адна гародніна, пра якую ўзгадваюць беларускія парэміі, – капуста: *Сем страў, ды ўсё капуста; Без капусты жываты пусты; Кажух не вата, капуста не гарбата.* Тут капуста – гарачая вадкая страва, суп (параўн. рус. щи).

Сапраўдныя прысмакі – гэта мясныя прадукты. Іх елі ў святочныя дні, прыхоўвалі на час летніх палявых работ (напрыклад, касьбы, жніва). Яны спажываліся вельмі ашчадна, паколькі мяса і сала не маглі быць штодзённай ежай у большасці беларускіх сялян. Напрыклад: *Дзе скварка, там сіла; Найсмачнейшае мяса – свінінка, найсмачнейшая рыба – лінінка; Як кавалак сала, то і грыб патрава (тут патрава ‘страва’); Сала, каб каля сэрца не смактала, а на малаку і ног не навалаку.* Падкрэслівалася, што ў параўнанні з малаком сала надае сілу, трываласць, надоўга пазбаўляе голаду.

Пра малако і малочную ежу, нягледзячы на тое, што гэта былі асноўныя прадукты харчавання беларусаў, знаходзім толькі адну прыказку, у якой гучыць ухвала малаку: *Як клёцкі ў малаку, то я на дзве валаку, а як у вадзе, то раз, два і годзе!* Ва ўсіх астатніх прааналізаваных парэміях бачым скептычны погляд на малако: *Малочная яда – да парога хада; Лахман не адзежа, зацірка не ежа; Зацірка яда – да парога хада; Аб адным малацэ косу не пацягнеш.*

Што да напояў, то найбольш пашыранымі былі квас (хлебны, бязрожавы), хатняе піва, гарэлка: *Не было нас, быў квас, і не будзе нас, будзе квас; Якога піва наварылі, такое піце* (тут ёсць і пераноснае значэнне); *Авёс бяжыць, гарэлка гаворыць.*

І ў ядзе, і ў пітве, як вучыць народная мудрасць, неабходна ведаць меру: *Ад лішняй яды не будзеш багаты, а будзеш пузаты; Дай кішцы волю – праясі і ішчасце, і долю; Вялікі кусок горла дзярэ; Губа меру знае; Пі, ды розуму не прані; Што задужа, то не здорава; Лішняга і свінні не ядуць і інш.*

Безумоўна, намі разгледжаны далёка не ўсе беларускія прыказкі, прысвечаныя ежы, аднак і ў іх кожны можа знайсці нешта цікавае і карыснае для сябе, зрабіць выснову аб адметнасцях харчавання нашых продкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі: Тлумач. слоўн. бел. прыказак і прымавак з арх., кафедр. збораў, рэд. выд. XIX і XX стст. / А. Аксамітаў. – 2-е выд., дапрац. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 320 с.
2. Прыказкі і прымаўкі: у дзвюх кнігах / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.; кн. 2. – 616 с.
3. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: Бел. асац. “Конкурс”, 2006. – 544 с.